Govor ravnateljev ob vladarski petdesetletnici Nj. c. in kr. apostolskega Veličanstva cesarja Franca Jožefa I.

Danes je minulo petdeset let, odkar je zasedel naš presvetli cesar Franc Jožef I. prestol svojih dedov, slavni prestol avstrijski. S šumnimi veselicami se je nameravala obhajati redka slovesnost, toda kupo veselja nam je zagrenila bridka nesreča, ki je zadela cesarsko hišo, in ki jo ž njo vred čutijo vsi zvesti narodje.

Če pa ne moremo praznovati tega dne s popolno radostjo, spominjati se ga moramo vendar z globokim čustvom hvaležnosti, srčne hvaležnosti do Boga, ki nam je ohranil toliko let dobrotljivega vladarja ter mu dodelil moč premagati vse težave in bridkosti, ki so ga zadevale v teh petdesetih letih, in s čustvom hvaležnosti do vladarja, katerega nam je zahvaliti za toliko prejetih dobrot.

Ko je nastopil naš presvetli cesar 2. decembra 1848 vlado, izdal je razglas svojim narodom, v katerem obeta, da se bo domovina na podlagi prave svobode, na podlagi jednakopravnosti vseh narodov in jednakosti državljanov pred postavo prenovila v stari velikosti, a s pomlajeno močjo kot nepremakljivo ozidje v viharjih časa, kot prostorno bivališče narodom raznih jezikov, katere obdaja skozi stoletja pod habsburškim žezlom bratovska vez.

In kako vestno se je izpolnila ta obljuba! Prenovila in pomladila se je naša Avstrija v stari velikosti. Odpadle so zadnje vezi nesvobode, in prost je postal najmnogobrojnejši sloj človeške družbe, prost je postal kmet. Vladar pa je postavil prestol v sredo svojih narodov, ko jim je dal pravico posvetovati se ž njim, sklepati ž njim vred zakone in ž njim vred voditi državo, ko jim je podelil ustavo. Mladim, osvobojenim močem se je odprla prosta pot, tod k sreči, tod k nesreči.

In kakor mora, kdor poda mladeniču meč, učiti ga rabe, da ne postane orožje nevarno nespretni roki: tako je obrnil vladar, svest si svojih dolžnosti, vso skrb na ljudsko omiko. Preskrbel je šol vsem slojem človeške družbe, da bi ne ostal nihče brez prilike razviti svojih naravnih moči, izobraziti svojih naravnih darov. Prenovila se je popolnoma za

Universitäts- und
Landesbibliothek Düsseldorf

vladanja presvetlega cesarja ljudska šola, preustrojila se srednja šola po učnem načrtu, ki je izšel l. 1849 in velja v glavnih potezah še dandanes, a se je v teku let izpopolnil tako, da služi za uzorec tudi tujim državam. In nič manj se ni skrbelo za visoke in za strokovne šole. Ustanovila so se vseučilišča Hrvatom v Zagrebu, Čehom v Pragi, vseučilišča v Klausenburgu in Černovcih; otvorila se v Zagrebu jugoslovanska akademija, tehnična akademija v Lvovu, mornarska na Reki; ustanovile se poljedelske, obrtne in trgovske šole po vseh kronovinah, vse z namenom pomagati državljanom do omike in blagostanja.

In ker še ne zadostuje, da se poljedelec in obrtnik in rokodelec izobrazi v svoji stroki, ampak mu je tudi treba pomočkov, da spravi v denar izdelke svojega uma in svojih rok, začele so se graditi železnice na vse strani. Nekaj čez 1000 *km* je bilo železnic, ko je zavladal naš cesar; 17.000 *km* jih ima dandanes samo tostranska državna polovica, med njimi prvo evropsko gorsko železnico čez Semmering, ki je zvezala severne avstrijske dežele z južnimi, gorsko železnico čez Brenner, ki je druga zveza severa z jugom, in železnico skoz Arlsko goro, ki veže vzhod z zapadom, Avstrijo s Švico in Francijo. Kar pa je železnic na Kranjskem, vse so se zgradile pod vlado presvetlega našega cesarja: tako se je otvorila leta 1849 ob navzočnosti slavnega vojskovodje nadvojvode Albrehta železnica iz Celja v Ljubljano, osem let pozneje (l. 1857) ob navzočnosti vladarja samega proga iz Ljubljane v Trst, ki je premagala neizmerne težave ljubljanskega barja; kakih dvanajst let pozneje je zvezala proga od Ljubljane do Trbiža Kranjsko s Koroškim in odprla gorenjo Savsko dolino; in s pristaniščem na Reki, ki se tako bujno razvija, nas je sklenila proga od Št. Petra na Krasu; zgradila se je železnica iz Ljubljane v Kamnik in v zadnjih letih dolenjska železnica, ki nas veže z Gorenjskim in Notranjskim in z vsemi drugimi kronovinami. — In poleg železnic so se gradile in prelagale ceste, uravnavale in premostovale vode, osuševala močvirja, napravljali po vseh deželah vodovodi, ki dovajajo zdravo pitno vodo ne samo v velika mesta, na Dunaj, v Zagreb, v Ljubljano, ampak tudi v male kraje po Dolenjskem in Notranjskem, tako da se udeležujejo tudi najrevnejše občine dobrot in pomoči države in dežele po volji presvetlega vladarja, ki pospešuje vsa podjetja v povzdigo blagostanja in sreče podložnikov.

In ne samo koristne naprave, tudi lepe umetnosti so bile vladarju vedno pri srcu. Sezidale so se v teh petdesetih letih veličastne cerkve, prekrasne učilnice, muzeji, gledališča, prelepa javna in zasebna poslopja. Kakor se je ponašal po pravici rimski cesar Octavianus Augustus: *„Marmoream relinquo urbem, quam accepi latericiam“* (iz mramorja mesto zapuščam, ki je bilo iz opeke, ko sem je dobil); tako bi popotnik, ki je

Universitäts- und
Landesbibliothek Düsseldorf

videl pred 50 leti mesta kakor Dunaj in Budapešto in Zagreb, danes jih komaj zopet spoznal, zavzet nad toliko krasoto, tolikim veličjem. Toda kaj bi hodili tako daleč! Ko je pred tremi leti razdejal grozen potres naše glavno mesto, belo Ljubljano, da so obupavali jedni, da je uničeno za vselej in tarnali drugi, da se ne popravi v sto letih, kar je podrla jedna noč: takrat je prihitel sam presvetli cesar v Ljubljano tolažit nesrečne svoje otroke. Na njegovo besedo in po njegovem vzgledu so se odprla srca in roke narodom po širni Avstriji, da so priskočili bratovsko na pomoč svojim sosedom. Cesarja našega dobrotljivo srce in mogočna njegova roka sta storili čudo, da je sedaj že naša Ljubljana lepša nego je bila kdaj, in da postane v par letih, prenovljena in pomlajena, ponos in kras vsej deželi, trajen spomenik dobrotljivosti presvetlega vladarja, ki čuti očetovsko vsako nezgodo svojih podložnikov in lajša povsod z usmiljeno roko revo človeško.

Pač, kakor je rekla vladarica kartaginska pregnanemu Eneju: *„Haud ignara mali miseris succurrere disco“*: tako more tudi reči naš mili vladar: Sam sem skusil gorjé in učil se pomagati ubogim. Koliko britkosti je moralo prestati dobro srce vladarjevo! Ob nastopu vlade je pretresala vstaja državo in vnanji sovražnik je skušal odtrgati Avstriji lepo deželo. Oster je bil sicer meč vojskovodje, slavnega Radeckega, in ni se posrečila leta 1848. in 1849. zlobna nakana: a posrečila se je deset let pozneje, ko so nam Sardinci in Francozje vzeli Lombardijo; posrečila zopet l. 1866, ko so nas sovražniki Habsburžanov napadli od severa in juga in odtrgali nam vsled nesreče na severnem bojišču Benečijo Lahi, dasi premagani na suhem in na morju, tam od vojvode Albrehta, vrednega naslednika Radeckemu, tu od slavnega admirala Tegethofa. Bridki časi so bili to blagemu srcu cesarjevemu; toda kupa grenkosti še ni bila izpraznjena. Leta 1867. je izgubil mili vladar ljubljenega brata Maksimilijana, cesarja mehikanskega, izgubil leta 1889. jedinega sina, ljubljenega cesarjeviča Rudolfa, in letos mu je umorila zverska roka zvesto družico, blago cesarico Elizabeto. Ali je še kaka nesreča, ki bi ga ne bila zadela!

Toda dasi so ga zadevale druga za drugo, upognila ga ni nobena; vzdržavala ga je vedno in vzdržuje ga zavest vladarskih dolžnosti, naloženih mu od vladarja vsega sveta, katere izpolnuje vestno že dolgih 50 let; vzdržuje ga očetovska ljubezen do vseh svojih podanikov, svojih ljubih otrok, katerih osrečevanje je vedna njegova skrb. Pač se je viteško boril naš cesar kot mlad nadvojvoda pod Radeckim na laških bojiščih, pač je peljal kot poveljnik leta 1859. pri Solferinu svoje vojake neustrašeno v ogenj; a smilili so se mu v srce mladeniči, ki so umirali za domovino, in pač je sklenil že tedaj nikdar ne iz častihlepja napasti sosed-

Universitäts- und
Landesbibliothek Düsseldorf

njih držav, nikdar s krivično silo ne širiti svoje posesti. Da smo imeli v teh petdesetih letih, kar vlada naš cesar, 45 let mir, za to smo hvalo dolžni njemu, ki je izdrl ostri svoj meč, le kader je velevala čast in zahtevala pravica in človekoljubnost.

In lejte! dasi miroljuben vladar, vendar bo zapustil nasledniku večjo in krepkejšo državo, nego jo je prejel od prednika. Zavladal je državi, ki se je z notranjimi in zunanjimi sovražniki borila za obstanek; dandanes imamo mir s sosedi, in v državi zro podaniki s hvaležno spoštljivostjo v častitljivo obličje cesarjevo. Izgubili smo pač Lombardijo in Benečijo, 45.400 km^2, a pridobili Bosno in Hercegovino, nad 60.000 km^2; izgubili ljudstvo, ki je vedno prežalo na priliko zavratno nas napasti, in v čegar srcih ni mogla nobena dobrota vzbuditi čustva hvaležnosti; pridobili smo brate, ki bodo z nami vred branili Avstrijo, tem bolj, ker jih je ona rešila groznega turškega jarma, ker časte našega vladarja kot svojega osvoboditelja, isto tako kakor naš kmet, popolnoma osvobojen šele po dobrotljivem našem vladarju. In če slavi Horacij svojega cesarja Oktavijana Augusta in blagi mir pod njegovo vlado z besedami: „*Tutus bos etenim rura perambulat*“, mi slavimo svojega z večjo pravico rekoč: „*Liber cultor enim rura perambulat;* prost sprehaja se kmet, svoje zemlje gospod“.

Petdeset let že obsiplje cesarska roka podanike z dobrotami; in letos še, ko so se nameravale prirejati povsod hrumne, drage slavnosti, je to zabranil vladar sam želeč, da se slavi z dobrodelnostjo vladarska petdesetletnica; in naklonila je ta cesarska beseda neizmernih dobrot revnim podložnikom. Kje je tudi vladar, ki bi ga bolj ljubili podaniki, kje vladar, ki bi bil vrednejši te ljubezni! Saj ga ni naroda v širni Avstriji, ki mu ne bi bil hvale dolžan za svoj napredek.

Zlasti pa se za nas Slovence kot narod pričenja življenje šele z njegovo vlado. Ta je uvedla slovenščino kot jednakopraven jezik v šole in urad; od tedaj se je začelo izobraževati naše ljudstvo na naravni podlagi. In če primerjamo leto 1848 z letošnjim, kolika razlika! Komaj petina za šolo sposobnih otrok je hodila tedaj v šolo; dandanes se nadejamo po pravici, da prešine elementarna omika kmalu vse sloje naše družbe. Samo dve srednji šoli sta bili l. 1848. na Kranjskem, gimnaziji v Ljubljani in v Rudolfovem; sedaj imamo v Ljubljani veliko in malo gimnazijo in veliko realko, veliki gimnaziji v Rudolfovem in v Kranji, malo v Kočevji. Leta 1847. je bilo 343 srednješolcev v vseh kranjskih šolah, sedaj jih štejemo čez 2000. Pred letom 1848. smo imeli samo jeden slovenski časnik, ki je izhajal po jedenkrat na teden; dandanes jih je 54. In kaj naj govorim o družbi sv. Mohora, ustanovljeni l. 1852., ki razpošilja leto za letom krog pol miljona knjig med ljudstvo; kaj o

Universitäts- und
Landesbibliothek Düsseldorf

Slovenski Matici, o Dramatičnem društvu! Vesel napredek na vseh krajih vzbuja gorko čustvo hvaležnosti do onega, ki je osvobodil naš rod, ki je odprl pot našemu jeziku, ki je branil slabotne začetke kulturnega našega življenja, ki spremlja z očetovsko dobrohotnostjo vse naše vspehe in išče sreče le v sreči svojih otrok.

In če se vpraša, smo li bili Slovenci vredni teh dobrot, kaj bomo odgovorili? Ko je leta 1848. razsajala na Laškem in Ogerskem vstaja in vojska, ko se je upiralo prestolno mesto Dunaj in pregnalo cesarja Ferdinanda, prednika presvetlemu vladarju, ko je bil naš rod od treh strani obdan od upornih sosedov: stali so Slovenci neomahljivi za Habsburžane, in predniki naši so pod praporom avstrijskega orla prelivali kri za pravice prirojenih vladarjev. Z radostnim ponosom povdarjam to dejstvo; ne da bi hvalil naš narod, dasi bi se smela pohlevno pohvaliti zvestoba, ko se drugej naglaša, koliko je dosegla upornost. Toda ne! In tudi ne, da bi na podlagi zvestobe zahtevali posebnega plačila, ko smo izpolnili le svojo dolžnost; ampak kot opomin. Kakor so predniki vaši izpolnovali svoje dolžnosti do habsburške dinastije v prošlosti, tako jih morate izpolnovati vi v bodočnosti. Ako bodo zopet napadali sovražniki našo državo in habsburško dinastijo in se bo obetalo plačilo odpadu in uporu, takrat se spomnite svojih prednikov in ne skrunite nikdar svetinj, ki so nam jih častne zapustili očetje. Kjer stoje Habsburžani, tam je vaša stranka; ne iz častihlepja in dobičkaželjnosti; zakaj kdor ravna po teh nagibih, tega zvestoba je od danes do jutri; ne samo iz hvaležnosti, ki smo jo blagemu vladarju dolžni: ampak ker Bog tako zapoveduje, ker izpolnujete s tem božjo voljo, prepričani, da je soglasje z božjo voljo največja sreča človeška.

Kakor se mi s hvaležnim ponosom oziramo na prednike, katerih zasluga je, da lahko po konci nosimo glave, in da ga ni naroda v širni Avstriji, ki bi imel pravico nas učiti avstrijskega rodoljubja: tako je nas vseh dolžnost, skrbeti, da se bodo tudi naši potomci ponašali z moško besedo: Hrast se omaje in hrib, zvestoba Slovencu ne gane. Preverjen, da gori v mladih vaših srcih plamteče čustvo zvestobe do Boga, zvestobe do vladarja, kličem iz dna svojega srca: Bog ohrani, Bog obvaruj, Bog živi presvetlega cesarja Franca Jožefa!

Universitäts- und
Landesbibliothek Düsseldorf